

Мартинюк Е.І.

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університета;*

Никитченко О.Е.

*кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософської антропології
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

ЕКУМЕНІЗМ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Анотація. В статті розглянуто конвергентний процес сучасного релігійного життя «екуменізм». Проаналізовано його аспекти — історичний та сучасний. Вивчена його актуалізація в умовах сучасної української дійсності.

Ключові слова: екуменізм, християнство, православ'я, Україна, гуманітарна катастрофа, антропологічна криза, конвергентний процес.

Проблеми, які існують в екуменічному русі не тільки на пострадянському просторі, а і у світі в цілому, знаходять свій відгук також у термінології, що вживається в релігієзнавчих розвідках цього релігійного феномену. Наприклад, в збірнику есе відомих американських релігієзнавців, який створювався з метою слугувати посібником бажаним більш адекватно зрозуміти історію та сучасне значення релігії, термін «екуменічна єдність» з'являється лише один раз, але у такому контексті, що розширює його первинний зміст. Характеризуючи сучасні трансформації в релігії, Брюс В. Лоуренс визначає і такий їх вид як «трансформація», що є потребою екуменічної єдності, для якої властива така зміна в сприйнятті своєї релігійної традиції, яка б була духовною передумовою виходу за межі самих себе, за межі власної традиції в напрямі пошуків спільного ґрунту для того, щоб змінити світ на краще, бо саме цій останній справі має прислужитися поєднання релігій [1, с. 338]. Серед них є і такі, що деякими дослідниками вживаються як синонімічні екуменізму.

Таке розширення тлумачення «екуменізму» не поодиноким, і як відомо, зустрічає опір у представників деяких християнських конфесій. Релігієзнавцям, мабуть, також незручно користуватися терміном, що, з одного боку не має чіткого визначення, а з іншого — є неприйнятним для частини вірних, почуття котрих принаймні не треба ображати. Для позначення усіх інших сталих новацій і актуалізацій, трансформацій і модернізацій у

релігійному житті другої половини ХХ сторіччя, на мій погляд, зручніше вживати термін «конвергентні процеси».

«Конвергентними процесами», як ми вже неодноразово визначали (див. наприклад: [2]), у сучасному розумінні цього терміну можна вважати як ті, що притаманні більш ніж однієї релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що мова іде саме про релігійне явище, продовжує дискутуватись і констатуватись і у наші часи. Тут ми лише виокремлюємо ті процеси, які сформувались, чи найбільш актуалізувались за останні десятиліття років. Це перш за все: акселерація, актуалізація есхатології, актуалізація соціальних доктрин, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, зростання інклюзівізму, консюмерізм, модернізм, нові релігійні течії, паксізація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

У цій статті ми зосередимося лише на визначенні деяких з них, тих, що мають безпосереднє відношення до сучасного екуменічного руху, і мабуть тому подекуди в працях релігієзнавців вживаються як синонімічні терміну «екуменізм». Але до початку характеристики цих понять, зауважимо, що хоча усі названі процеси мають самодостатній зміст, вони, по-перше, усією своєю сукупністю підтверджують наявність саме конвергенції у релігійному житті доби, що розглядається, по-друге, стимулюють один одного, по-третє, корегують чи мають різноманітні форми впливу між собою.

Вельтізація (від нім. die Welt — світ). Конвергентний процес, який характеризує потяг у

діяльності представників різних релігій до створення всесвітньої організації, яка б об'єднала усі релігійні традиції, на ґрунті подолання історично існуючої відчуженості. Найбільш яскравим прикладом цього конвергентного процесу є існування Парламенту світових релігій, створеного у 1993 р. в Чикаго (США), в діяльності якого приймають участь представники багатьох деномінацій [3, с. 366].

Глобалізація (від франц. *global* — загальний, всесвітній). Взагалі під глобалізацією можна розуміти виникнення і розповсюдження явищ, які мають наддержавний вимір. Вперше в релігієзнавстві цей термін був системно використаний у книзі «Релігія в сучасному світі: Релігійна ситуація в світі з 1945 до теперішнього часу» [4, с. 383], виданої в Единбурзі колективом авторів на чолі з відомим сучасним релігієзнавцем Ф. Уелінгом у 1987 р. У цій книзі найбільш важливими (глобальними) подіями у той період релігійного життя світу були визнання: повернення євреїв на батьківщину; відродження буддистських та індуських традицій в зв'язку з надбанням незалежності Індією та країнами Південно-Східної Азії; розквіт нової самостійності в ісламі за часів нафтової кризи; виникнення нових релігійних течій; зовнішня погроза існуванню примітивних релігій в той час, коли їх значення все більш зростає.

До цього переліку глобальних подій можна без сумніву додати: повернення до релігії значної частини населення в постсоціалістичних країнах, екуменічний рух, створення парламенту світових релігій, участь церков у миротворчому русі, як і у вирішенні глобальних проблем сучасності, діяльність релігійного сектору антиглобалістського інтернаціоналу. Вперше на пострадянському просторі про останні та конвергентні процеси, про які вище було вказано у цій статті, йшлося у праці В. Відемана [5, с. 1-2]. Окрім того, можна додати, що нині глобальний характер мають практично усі конфлікти на релігійному ґрунті, особливо ті, що призводять до війн. А сучасні засоби комунікацій можуть задати глобальний вимір практично кожному релігійному явищу — будь то різдвяний виступ римського папи, чи то кримінальна діяльність зловмисників з якоїсь релігійної групи.

Іншим, також характерним конвергентним процесом релігійного життя другої частини ХХ століття, був і є діалог. Спроби його здійснення починались і раніше, однак як постійний, на рівні всього світу процес — це явище нашого часу. В залежності від релігійних організацій, він може визнаватися як міжконфесійний, та міжрелігійний. Він також може відбуватися на рівні громад, чи країн, чи світу. Головна мета — це взаєморозуміння між релігійними традиціями, між ними і новими релігійними течіями,

між релігійними та деякими світськими течіями (наприклад, діалог між марксистами та християнами).

Передував діалогові з середньовіччя так званий диспут між представниками різних релігій, чи церков, кожен з котрих мав метою перемогу над іновірцями. Завданням діалогу є встановлення толерантних взаємовідношень між учасниками, а також можливе співробітництво в соціальній сфері, та зближення позицій в догматичному розумінні віри на тлі поважного ставлення до партнерів та їх світогляду. Треба зауважити, що в більшості релігійних організацій є як прихильники, так і супротивники міжрелігійного діалогу, особливо в царині сумісного розвитку догматичного осяяння світу.

Термінологічне відокремлення дозволяє дослідникові зосередитись при вивченні сучасного стану екуменізму саме на первісному значенні цього терміну — об'єднувачому рухові християнських церков, сучасний стан котрого було започатковано протестантськими деномінаціями у 1910 році на Единбурзькій Всесвітній місіонерській конференції (див., наприклад: [6, с. 107]).

В 1948 році в Амстердамі на 1-й Всесвітній асамблеї церков була створена Всесвітня рада Церков (ВРЦ), до якої зараз надходять 342 християнських об'єднання (у тому загалі 21 православна церква з Російською включно [7, с. 2]).

На сьогодні найбільш представницькою, на наш погляд, для цього руху є антологія, надрукована в Женеві, де висвітлюються головні етапи становлення і найважливіші ідеї сучасного екуменізму [8, с. 548], які неможливо розкрити у межах однієї статті. Тому ми звернемося лише до того, що не було об'єктом безпосереднього аналізу у цій книзі.

Якби сталося диво, і в одну мить усі люди планети Земля навернулися до християнства, чи було б людство більш єдиним, аніж воно є зараз? Можливу відповідь на це запитання треба шукати у взаємовідносинах між представниками різних, саме християнських конфесій. Вони вже сьогодні охоплюють своїм безпосереднім впливом майже третину населення земної кулі. Але щоб далеко не шукати, подивимося на сприйняття ідеї екуменізму в сучасній українській, суто християнській думці.

Знайомство з різними поглядами представників різноманітних християнських течій на суть поступу християнства дає можливість побачити повну протилежність у її розумінні відносно ставлення до сучасного екуменічного руху. Комусь він здається закономірним підсумком попередньої історії, іншими — навіть не згадується у планах на найближче майбутнє.

Ось, наприклад, як виглядає шлях християнства до екуменізму у автора статті, надрукованої

у католицькому часопису: «Отже, загальна схема розвитку християнської Європи така: 1) постання єдиної християнської Церкви, яка вступає в боротьбу, а потім іде на компроміс з імперією; 2) виникнення ісламу як релігії, скерованої на злиття світської і духовної влади; 3) розкол Церкви (осердя розвою переноситься до католицького світу) та її спроби запанувати над державою; 4) Реформація як новий компроміс Церкви з державою, становлення абсолютизму, пом'якшення церковних форм у протестантських країнах (центр тяжіння Європи переміщається відтепер у германський світ); 5) оформлення марксизму як теоретичного атеїзму в Німеччині, його перемога в Російській імперії та в усьому слов'янському регіоні; намагання СРСР здобути політичну гегемонію у світі; боротьба комуністичної імперії, фашистської Німеччини і протестантської Америки, перемога в якій залишилася за Америкою; 6) утвердження ідеї возз'єднання християнських Церков, екуменізму» [9, с. 72].

Інший дослідник християнської історії акцентує увагу на тому, що розвиток цієї релігії відбувався у напрямі від церкви імперської до створення національних церков, на етапі здобуття якої знаходиться зараз російське та українське православ'я. Причому, ствердженню необхідності появи сьогодні національних Церков, йому не заважає віра в єдину церкву як у сукупність усіх правовірних, бо він бачить у неї «не тільки містично благодатну складову... але і людську — в усій мінливості та злигоднях історичного буття останньої» [10, с. 11].

Дуже контрастні матеріали щодо сприйняття екуменізму містяться в одному з чисел часопису «Людина і світ». У ньому в першій половині надруковано проект Екуменічної хартії для співробітництва церков у Європі, підготовлений Спільним комітетом європейських церков та конференціями католицьких єпископів і розісланим ще у червні 1999 року усім європейським церквам для обговорення. Цей документ до цього залишався невідомим християнам України. А в другій половині цього числа слово надано протопресвітерові Хомі Хопко, ректорові Свято Володимирської семінарії під Нью-Йорком. У проекті Екуменічної хартії йдеться про основні засади сучасного європейського та світового екуменічного руху, які б сприяли подальшій єдності християн, а у виступі протопресвітера Хомі Хопко про те, як треба відстоювати свою православну виключність у християнському, та й в усьому світі: «Згідно з Євангелієм Христа, є тільки один шлях, щоб порятувати наші життя, а все в наших життях варте спасіння для вічного життя в Царстві Божому. Це — заперечувати, відмовлятися й навіть ненавидіти наші сім'ї, нації, власність і культури,

навіть наші земні церковні установи заради істини (Лк.14:25-26). Це означає вважати все марнотою заради Христа, використовуючи вагомі слова Св. Павла, і від усього відмовитися й усе вважати за сміття, щоб набути Христа і знайтися в Нім (Фил. 3:7-9)» [11, с. 52].

З богословських, та й мабуть загальних етичних позицій можливо було б поміркувати у який бік треба схилити православних християн: до любові, чи до ненависті відносно тих, хто не поділяє їх погляди. Але сам факт існування у сучасному світі того, що заслуговує активного несприйняття дійсно має місце. Однак, це не є ще підставою для того, щоб зненавидіти усе добре накопичене людством. Мабуть розуміння цього побуджає інших християн до єдності у протистоянні злему.

Ще наочніше розбіжності у ставленні до екуменічного руху в українському суспільстві виявляються у полеміці, що точились навколо приїзду в Україну Івана-Павла II, яка давно вже вийшла за межі богословських роздумів стосовно відношення до екуменізму.

Хтось чекав від візиту глави Римо-католицької церкви наслідків, що будуть сприяти об'єднанню християнської спільноти, інші застерігали, що по своїм наслідкам приїзд святого отця буде «другим Чорнобилем» для українців, та не тільки для них, як і у справі з Чорнобилем першим.

І хоча існує зв'язок між теоретичним рівнем розуміння екуменізму та його практичним втіленням, все ж можна констатувати, що між теорією екуменізму у сучасному світі, та практикою його втілення в Україні (як і на всьому пострадянському, а ширше і постсоціалістичному просторі в якому вона знаходиться), існує якщо не безодня, то дуже глибока прірва, яку на тлі усіх інших проблем, що постали в країні в останні роки, навряд чи можна буде здолати у найближчому майбутньому.

Для того, щоб зрозуміти як воно так сталося, треба зазирнути у історію, де мабуть завжди можна відшукати коріння сучасних подій у суспільстві. Історія становлення сучасного розуміння екуменізму не виключення. Якщо її представити у дуже стислій схемі, як це роблять наші колеги, то можливо побачити у неї, відносно розглядаємої проблеми, щонайменше три стадії: 1) синкретичну у первісному християнстві; 2) імперський екуменізм; 3) сучасний екуменічний рух (див. наприклад: [12, с. 26-36]).

На першій (синкретичній) стадії, бажання до об'єднання усіх християн мало деякі демократичні риси. Апостол Павло, заклики якого до єдності частіш за все цитують прибічники сучасного екуменічного руху, зауважував: «...мусять між вами і поділи бути, щоб відкрились між вами

досвідчені». Кор.11:19 (Цит. за: Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. — К. : Українське біблійне товариство, 1995); у синодальному перекладі російською: «надлежит быть и разномыслию между вами, дабы открылись между вами искусные» — іншими словами, передається той самий відтінок демократичного ставлення апостола до різномислячих. Однак, оскільки ті, що засуджують екуменізм у його сучасному розумінні, почерпають аргументи з тих самих джерел первісного християнства (див. наприклад, процитованого Х. Хопко), то можна констатувати лише їх загальний вплив на свідомість сучасних християн, їх синкретичне значення у створенні подальших конкретних форм християнства, як схильних до об'єднання, так і тих, що йому протистояли.

На другій стадії, з самого початку процесу одержавлення християнства, складається екуменізм імперського типу, характерною рисою якого є анафематствуювання усіх християн, які не поділяють деяких догматів, затверджених однією пануючою у імперії церквою. Бажання імператорів бачити серед своїх підданих лише тих, що належать до державної церкви зрозуміло. Бо однаковість поглядів населення дозволяє легше їм керувати. Але наслідками усіх Вселенських соборів, що проводилися під егідою імператорів, були не тільки затверджені християнською спільнотою догмати, але і організаційні розколи, утворення самостійних конфесій з числа тих вірних, що раніше лише дискутували з приводу розуміння тих чи інших положень віровчення. У той час і було закладено уявлення про те, що перебування за огорою церкви не веде до спасіння. Що означало бути за огорою пануючої ідеології добре пам'ятають громадяни незалежної України, яким довелося бути радянськими людьми. Виключення з лав КПРС, автоматично вело громадян до втрати усіх соціально значущих позицій у суспільстві. Середньовічні переслідування християн і переслідування інакомислячих у сучасних країнах мають одне імперське коріння.

Третя стадія руху до об'єднання християн з протестантської ініціативи з самого початку має суто демократичні коріння. Гоніння за віру його представники вже не зазнавали. Ніяка держава, чи то державна інституція не примушувала їх до екуменізму, і ось тут треба вже звертатися не до світового, а до нашого окремого досвіду входження у світовий екуменічний простір.

На сучасній стадії екуменістичного руху можна без особливої аргументації визначити дві головні форми участі вірних в цьому об'єднувачому русі: демократичну та тоталітарну. З демократичною формою усе ясно. Є бажання, вони шукають та знаходять засоби — духовні і матеріальні для

об'єднання, що майже не дивує на тлі усяких багаточисленних світових організацій, що повиростали особливо активно після Другої світової війни. Серед багатьох закидів, щодо демократичного екуменічного руху звичайними є обвинувачення в мовчанні про переслідування релігії в тоталітарних суспільствах, та в бюрократизмі. Бюрократизм є болячкою мабуть усіх організацій, згадаємо лише, що за це критикували і ООН, і в загалі десь під кінець минулого століття у багатьох світових організацій настає кризова доба, аналіз причин якої не є нашим завданням, але ще раз ілюструє багатоаспектний зв'язок між об'єднувальними рухами у суспільстві. Наприклад, зараз критиці за бюрократизм піддаються органи ОБСЄ.

Звинувачення в мовчанні, з моральної точки зору, може й виправдане, але тоді як оцінювати інші подібні явища, наприклад — «сергіянство», якщо його сприймати лише як засіб зберігання церков при антирелігійних політичних режимах? Дух сервілізму був притаманний усім церквам соціалістичного табору, що вступили до ВРЦ у 1961 році, саме по волі політичного керівництва своїх країн. І церква збереглася до наших часів і ієрархи, добросовісність намірів яких не ставлю під сумнів, бо вони і зараз підтримують хоч щось від того первісного ентузіазму, з яким йшли на екуменічний контакт з іншими деномінаціями, заради миру у всьому світі, заради людської єдності у протистоянні ворогам миру. Ясна річ, дух сервілізму поширився і на екуменічний рух. До того ж можна згадати про пануючий тоді загальнополітичний принцип невтручання у внутрішні діла. Це зараз США може самочинно накласти покарання на країни де є порушення релігійної свободи.

Тоталітарна форма об'єднання християнських церков у СРСР починалася з перших років створення цієї держави, підтримкою з боку державних органів якихось окремих церков, почергово змінюючи жертви і зраджуючи їх усіх. Так з усіх православних церков залишилися лише одна — Російська, а на початку СРСР їх було не менш ніж зараз на пострадянському просторі та в Україні зокрема. В повоєнні роки почали держоргани об'єднувати і євангельських християн-баптистів з п'ятидесятниками, з менонітами; аналогічні об'єднання постали і в інших християнських напрямках. І ось за часів останнього гоніння на релігію, об'єднані і дуже скорочені християнські громади з Радянського Союзу вступають до ВРЦ. У спеціальній інструкції делегації Московській патріархії, яка відбувала в листопаді 1961 року на 111-ту Генеральну асамблею ВРЦ, на якій повинно було прийматися рішення о включенні РПЦ до складу ВРЦ, Радянський уряд наказував церкви

наступне: «зміцнюючи співробітництво з прогресивними колами ВРЦ, зривати усякі спроби реакційних сил спрямувати ВРЦ на шлях ідеологічної боротьби проти країн соціалістичного табору... давати правдиву інформацію про життя радянського народу і стану церкви в СРСР» [13, с. 228].

Після розпаду СРСР можна було б сподіватись, що і запропонована ним тоталітарна форма вступу до екуменічного руху піде геть. Так воно начебто і сталося. Зараз вже ніхто не примушує християн України приймати чи не приймати участь, поділяти чи не поділяти загальноєвропейські та світові погляди щодо екуменізму. Але те, що має відношення до об'єднання християн в нашій державі, і зараз включає як і раніше дві складові форми: демократичної з одного боку — це бажання самих вірних, а з іншого — діяльність представників українського політикуму, що вдаються до державного тиску та примусу до залучення вірних до якоїсь однієї релігійної спільноти, привілейовану церкву (як це було, наприклад, в перші роки виникнення УПЦ КП), на загальноукраїнському, чи то, регіональному рівні. Російська православна церква в своїй країні набуває статусу пануючої, і скоріше за все, бажає бачити себе такою в Україні, та в інших країнах, де має переважну частину населення у лавах своїх вірних. Ця, та інші проблеми зовсім відвернули цю церкву від екуменізму, хоча у новій соціальній концепції вона не відмовляється від участі у цьому русі. Мабуть слівце «екокомунізм», яким противники екуменізму визначають попередній, радянський етап участі РПЦ в екуменічному русі, по влучному зауваженню протоієрея Сергія Гаккеля і має свою логіку (відносно минулого тоталітарного втручання комуністичної держави в церковні справи) [14, с. 21], але збереження тоталітаризму, чи вже пробудження імперського духу є рисою і сучасного православного антиєкуменізму, хоча це не заперечує наявність як в українському, так і в російському православ'ї християн, що бажають об'єднання на демократичних, чи то соборних засадах.

Повернемося до нашого запитання. Чи сприяло б єдності людства та обставина, що воно вже зараз було б християнським? Можна сказати, що однозначно відповісти мабуть ще рано. Якщо католицька виключність відказує іншим церквам бути сестрами, а православна веде боротьбу не за право проповіді, а за «канонічні території», і в усіх християнських напрямках є противники екуменізму, то треба чекати поєднання спочатку у християнських конфесіях, а потім у християнстві в цілому, щоб однозначно признати позитивне значення екуменізму, який, як ми бачимо, може провоювати і протиоб'єднуючі настрої у суспільстві.

Історія екуменічних змагань в Україні свідчить, на жаль, про те, що майже усі попередні спроби об'єднати християнські конфесії, в першу чергу католиків та православних на кшталт уній, та примусових союзів протестантських напрямків, призводив до поганих наслідків як у самому християнському середовищі, так і у суспільстві в цілому. Найчастіше, це спричиняло появу ще однієї самостійної релігійної організації, яку не визнавала принаймні одна з «поєднаних» конфесій. Такі спроби гальмували у тому загалі і процес створення єдиної української політичної нації.

Зараз проблеми, що пов'язані з розбратом на Сході України, мають і релігійний вимір, що пов'язаний з християнською, в першу чергу православною роздрібненістю, та проукраїнським налаштуванням Української Греко-Католицької церкви, яка колись поєднала деякі православні єпархії Правобережної України з Ватиканом. Сучасне протистояння громадян України вже наближають частину суспільства до гуманітарної катастрофи, що, на наш погляд, при такому подальшому драматичному розвитку подій може привести регіон, про який йшлося вище, до антропологічної кризи.

Але нагадаємо, що екуменічний рух є лише одним з багатьох конвергентних процесів, що виникли у ХХ сторіччі. Хоча добра воля християн і послуговує цим процесам, і їх ставлення до них має велике значення для їх майбутнього, судьба людства залежить не тільки від християнства, але і від інших релігій та взаємовідносин між ними.

Література:

1. Critical terms for religious studies / ed. by Mark C. Taylor. — Chicago. : The University Press, 1998.
2. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття // Наука і релігія: Проблеми діалогу / Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова ; Наук.-дослідн. центр «Компаративістські дослідження релігії»; ред. кол.: Е.І. Мартинюк (гол. ред.), О.А. Івакін, В.А. Кравченко та ін. — Одеса : АО «БАХВА», 2002. — 120 с.
3. A Source — Book for Earth's Community of Religions / Ed. By I. Beversluis: Conexus Press — Source Project, New-York : Global Education's Associates, 1995. — 366 p.
4. Religion in today's world: The religions situation of the World from 1945 to the present day / ed. Whaling F. — Edinburg : Clark, 1987. — VIII. — P. 383.
5. Видеман В. Пражская осень — 2000 // НГ-релігії. — 11.10.2000. — № 19.
6. Екуменічний рух. Релігієзнавчий словник. — К. : Четверта хвиля, 1996.
7. Видеман В. Церкви за мир и примирение // НГ-релігії. — 14.02.2001.
8. The Ecumenical Movement. An Anthology of Key Texts and Voices / Edited by Michael Kinnamon and Brian E. Cope. — Michigan : WCC Publication Geneva, Grand Rapids, 1997. — 548 p.
9. Кіхно О. Геніальність як етнокультурний феномен // Колегія. — 2000. — № 2.
10. Павлов І. Від церкви імперської до церков національних // Людина і світ. — 2000. — № 3.

11. Хопко Х. Православ'я в новітніх плюралістичних суспільствах // Людина і світ. — 2001. — № 1.
12. Мартинюк Е.І. Екуменізм, конвергенція, єдність // Екуменізм і проблема міжконфесійних відносин в Україні. — Київ : Відділення релігієзнавства ІФ УНАН, 2001.
13. Панков Г.О. О политике Советского государства в отношении Русской православной церкви на рубеже 50-х—60-х годов / Религия и демократия: на пути к свободе совести. Вып. II. — М. : «Прогресс-Культура», 1993.
14. Гаккель С. Должен ли я быть пастырем своего брата // Вера во втором мире. — Русский дайджест. — 2001. — № 1.

Мартинюк Э.И., Никитченко Е.Э. Экуменизм как конвергентный процесс в современной религиозной жизни. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрен конвергентный процесс современной религиозной жизни «экуменизм». Проанализированы его исторический и современный аспекты. Изучена его актуализация в условиях современной украинской действительности.

Ключевые слова: экуменизм, христианство, православие, Украина, гуманитарная катастрофа, антропологический кризис, конвергентный процесс.

Martyniuk E., Nykytchenko O. Ecumenism as convergent process in modern religious life. — The Article.

Summary. In article convergent process of modern religious life «ecumenism» is considered. Its historical and modern aspects are analysed. Its updating in the conditions of modern Ukrainian reality is studied.

Keywords: ecumenism, Christianity, Orthodoxy, Ukraine, humanitarian disaster, anthropological crisis, convergent process.